

vizitacij salzburškega arhidiakonata iz šestdesetih let, sicer pa je v pokrajini prvič dokumentirano v začetku istega stoletja. Precej je k temu pripomoglo dejstvo, da so številni prleški ali tam službujoči izobraženci (duhovniki, učitelji) izhajali z varaždinske jezuitske gimnazije, ki je bila za Prlekijo zelo dostopno in pomembno kulturno središče. V Prlekiji je ostalo hrvaško (samo)opredeljevanje vedno zgolj na jezikovni ravni – sicer pa so se Prleki imeli za Štajerce, zato je bilo tovrstnega hrvaškega opredeljevanja konec z njihovim odmikom od hrvaških izobraževalnih in kulturnih središč in z oblikovanjem lastnega vzhodnoštajerskega knjižnega jezika.

Skupaj z avtorjem lahko povzamemo, da se je hrvaško (samo)opredeljevanje najmočneje zasidralo v Beli krajini, ki je v 16. stoletju doživela tudi močne migracijske tokove z jugovzhoda, močno – a nekoliko manj, se je hrvaško opredeljevanje obdržalo tudi v Kostelu, kjer se je sicer pojavilo najbolj zgodaj (že konec 16.

stoletja); v Prekmurju je bilo sprejemanje hrvaškega (samo)opredeljevanja odvisno od cerkvenoupravne in verske delitve, medtem ko je bilo tovrstno opredeljevanje v Prlekiji vezano izključno na jezik.

Pojav je izzvenel do konca 18. oziroma do začetka 19. stoletja, ker je umanjkala vključitev teh pokrajin v hrvaški politični okvir, posamezni Slovenci iz teh območij pa so kljub temu puščali sledi v hrvaškem in širšem južnoslovanskem kulturnem prostoru (S. Vraz, O. Župančič, N. Županič).

Knjiga Borisa Golca dokazuje, da tehtnosti znanstvenih del ne presojamo po njihovi obsežnosti, priča pa tudi o tem, da smo se Slovenci sposobni zazreti v zrcalo in se soočiti s svojo preteklostjo neobremenjeni – dokaz o tem z druge strani (»slovenskost« Slavonije) še čakamo... Še dolgo?

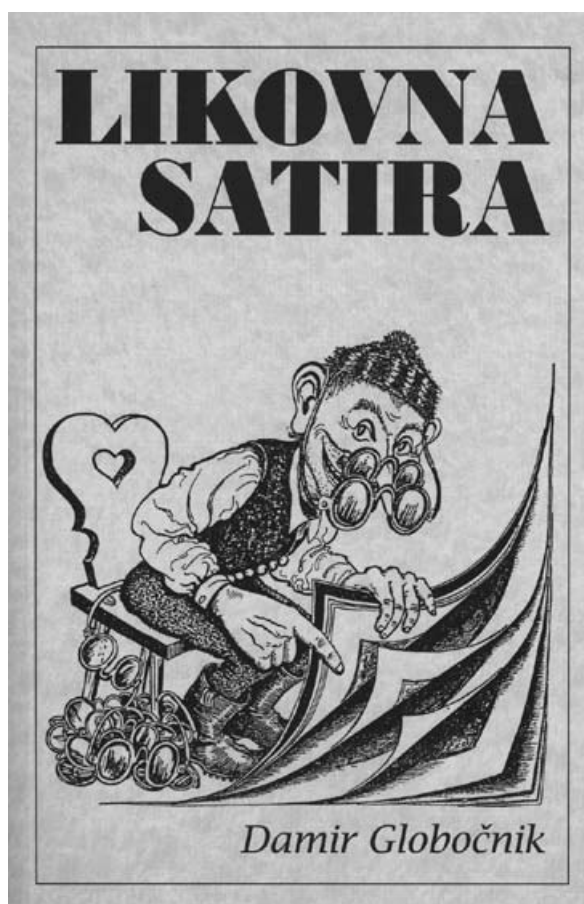
Aleksander Žižek

Meh za smeh

Damir Globočnik, **Likovna satira: poglavja o karikaturi v slovenskih satiričnih listih**. Ljubljana: Revija SRP / Svoboda, resnica, pogum/, 2013. 303 strani.

Priznani slovenski raziskovalec zgodovine satiričnega tiska in karikature Damjan Globočnik nam v svoji zadnji knjigi predstavlja pregled slovenske tiskane satire od začetkov v letu 1869 do prvih desetletij po drugi svetovni vojni. Snov je razdelil v 38 poglavij, knjigo pa sestavlja 11 novih poglavij (razprav), nekaj starejših člankov in nekaj člankov iz revije SRP.

Z začetki slovenskega satiričnega tiska (*Brencelj*, *Jurij s pušo*) v zadnji tretjini 19. stoletja smo Slovenci dobili še eno potrditev kot omikan narod, v nekaj manj kot sto letih pa se je pred bralci znašlo še precej bolj ali manj uspešnih predstavnikov tovrstnega tiska. Prva znanilca dobe sta bila že omenjeni ljubljanski *Brencelj*, ki ga je urejal Jakob Alešovec in *Juri s pušo*, ki je v letih 1869-1870 pod uredništvom Gašparja Henrika Martelanca izhajal v Trstu. *Brencelj* je bil v začetku kronist političnih razmer, ki jih je opisoval s staroslovenskega stališča. Bičal je nemškutarstvo (Dežman, Klun) in se zabaval z opredeljevanjem ljudi po basnoslovnih značilnostih živali iz njihovih priimkov. V slovenski satirični tisk je *Brencelj* uvedel slikanice – ilustrirane pesmi oziroma zgodbe. Čeprav so bili satirični listi ponavadi

namenjeni meščanstvu, je bil *Brencelj* svojevrstna izjema, saj so ga brali na deželi in je bil blizu Bleiweisovim *Novicam*. Trst, ki je nudil dom drugemu satiričnemu

listu – *Juriju s pušo*, je bil tedaj edino večje mesto na slovenskem prostoru, pomembno vlogo pa je odigral tudi pri krepitvi slovenske nacionalne zavesti, saj sta tu delovala *Slavljansko društvo* (Koseski) in *Slavljanska čitalnica* (1861). *Juri* je bralce zabaval s komentiranjem tujih (avstrijskih) in slovenskih razmer. List je čez dobro desetletje (1884-1886) v Trstu nadaljeval boj za interese primorskih Slovanov ter diskreditiral politične nasprotnike (tudi med satiričnimi listi), njegov lastnik pa je bil Eduard pl. Braunitzer.

Nekdanji urednik *Jurija s pušo* Gašpar Henrik Martelanec je leta 1870 neuspešno začel izdajati list *Petelinček*, katerega ime asociira na dunajski *Kikeriki*, čeprav je bil po »programu«¹ nepolitičen list, namenjen preprosti zabavi. Izšle so le 3 številke. Satirični list *Sršeni* so leta 1871 v Mariboru začeli izdajati štajerski liberalni mladostenci, urednik pa je bil Ivan Železnikar. List so tiskali s *Slovenskim narodom*, uperjen pa je bil proti nemčurjem, a tudi proti slovenskim klerikalcem. *Humoristički list*, ki ga je leta 1877 v Zagrebu urejal Vlaho Raič, je začel izhajati na pobudo Augusta Šenoe v slovenskem in hrvaškem jeziku, spodbujal pa je slovensko-hrvaško politično in kulturno sodelovanje.

Šaljivi list *Škrat* so v letih 1883-1885 izdajali mladi liberalci, v njem pa so napadali elastikarje (Šukljeta, Kersnika, Levca) ter hvalili Hribarja in Tavčarja. Neusmiljeno so se spravili tudi na konkurenco, ki so ji očitali financiranje iz plazilskega fonda (Šukljeta *Ljubljanski list*). Tudi *Škrat* je kasneje dočakal vsaj vstajenje svojega imena, ko je v letih 1903-1906 v Trstu pod uredništvom Ludvika Geržine novi *Škrat* objavljal večinoma originalne karikature ter se odzival na slovenske in svetovne razmere. Satirični list *Jež* (1902-1909) je izhajal v Ljubljani, urejala sta ga Rado Murnik in kasneje Srečko Magolič. V začetku sta vanj risala tudi Miljutin Zarnik in Hinko Smrekar, počasi pa se je urednik popolnoma naslonil na gotove češke karikature, s čemer je bilo konec aktualnosti. Rado Murnik je v letih 1905-1906 urejal tudi politično-satirični list *Osa*, ki je svoje želo obračal proti klerikalcem, vanj pa so risali Fran Tratnik, Gvidon Birolla in Hinko Smrekar, ki so v satiro prinesli secesijsko risbo.

Globočnik je v svoji knjigi poleg specializiranih satiričnih listov obdelal tudi tovrstne vsebine v časnikih – *Jutro* velja za naš prvi dnevnik, ki je objavljal karikature, izhajal pa je poleg *Slovenskega naroda* in *Slovenca*. V času balkanskih vojn je prinašal informacije z Balkana, izdajali so ga projugoslovanski krogi okrog *Preporoda* in *Narodne odbrane*, zato so mu očitali srbofilstvo. Napadal je obe meščanski stranki (klerikalce in liberalce). Za *Jutro* je risal tudi Maksim Gaspari, leta 1912 pa se je uredništvo preselilo v Trst. Satirični list *Pika* je v letih

1912-1913 urejal Slavoj Škrj. Bil je posvečen preprostejši tematiki, zaplembe pa je doživljal zaradi nemoralnih prispevkov (s seksualno tematiko). Tudi uredništvo *Pike* se je leta 1913 preselilo v Trst.

Politična satira se je odzivala na pomembnejše aktualne dogodke – svoj satirični zbornik je v založništvu *Dneva* leta 1913 dobila balkanska vojna, ki so jo predstavili v karikaturah in pesmih. 2. izdajo je cenzura zaplenila – za nadaljevanje prodaje so morali iztrgati 2 strani. Z listom *Dan* je povezan tudi satirični list *Bodeča neža*, ki je leta 1914 izhajal kot nedeljska priloga. Urejal ga je Radivoj Korene, zaradi protidržavnih karikatur in članov (koroško ustoličevanje 1414) pa je bil tudi zaplenjen. Med večje projekte slovenske satire sodi *Kurentov album*, ki sta ga leta 1918 urejala Branimir Kozinc in Viktor Zalar. Njegov izid je omogočila razrahljana cenzura pred koncem vojne, ki je dovolila nastanek novih listov. V album so pisali Cvetko Golar, Fran Milčinski, Ivan Cankar ter Rado Murnik, besedila pa so dopolnjevale risbe Maksima Gasparija, Frana Podrekarja in Hinka Smrekarja. Svoj satirični zbornik »slik«² in pesmi je leta 1921 kot priloga tednika *Domovina* dobila tudi prva svetovna vojna. Zbornik je bil zamišljen kot kronologija vojne na svetovnih in domačem prizorišču.

Čas med obema vojnama je prinesel pravo obilje novih satiričnih listov in izdaj – resnici na ljubo je bila večina precej kratkega veka, karikatura in satira pa sta si utirali pot tudi v »resne«³ časnike. Portretne karikature je med drugim objavljal *Ilustrirani Slovenec* (1924-1932), ki je izhajal kot priloga *Slovenca*. Urejal ga je Fran Erjavc, risala pa Maksim Gaspari, ki je s tem »prestopil«⁴ v drug politični tabor, in Hinko Smrekar. Karikature je objavljalo tudi *Jutro* (1924-1925), ki ga je ustanovila mlajša struja JDS Gregorja Žerjava kot dopolnilo staroliberalnemu *Slovenskemu narodu*. *Jutrove* karikature so bičale klerikalni oportunizem.

Med specializiranimi satiričnimi listi Globočnik omenja humoristični list *Satura* (1925), ki ga je urejala Nežika Simončič, izšli pa sta samo 2 številki. Satirični list *Muhe* (1926-1927) je urejal Ivan Kavčič; najprej pa je izhajal v Ljubljani in kasneje v Celju, kjer so uredništvo prevzeli Polde Višner, Anton Jandl in nazadnje France Goričan. V Kranju je v letih 1927-28 izhajal humoristični list *Škrat*, v Ljubljani pa *Skovir* (1928-1929), ki je obravnaval tako erotiko kot politiko. Znane likovnike Hinka Smrekarja, Milka Bambiča, Maksima Gasparija, Miho Maleša, Nikolaja Pirnata, Ivana Čarga ter Alberta Sirka je najti tudi med sodelavci humorističnega lista *Kurent* (1929), ki ga je urejal Pavel Debevec, objavljal pa je šale, satire, fotografije, reportaže, križanke in notne zapise. Karikature so objavljali tudi v reviji *Ilustracija* (1929-1931) pod uredništvom Narteta Velikonje, čeprav

je veljala za splošni kulturni mesečnik in je obravnavala predvsem literaturo, gledališče in likovno umetnost. Satirični list *Posebna izdaja* (1937-1939), ki je pod uredništvom Štefana Jerka izhajal v Ljubljani se je prvenstveno ukvarjal z jugoslovansko notranjo politiko ter pestoval nergaški nacionalizem o izkoriščanju Slovencev v kraljevini Jugoslaviji. V Mariboru je v letih 1938-1941 kot štirinajstdnevnik izhajal *Toti list*, ki ga je urejal Božo Podkrajšek. Objavljal je karikature, podlistke, romane v nadaljevanjih in verze, ukvarjal pa se je zlasti z domačo politiko. Vanj sta razen Branka Zinauerja, Pera Gospodnetića, Alberta Sirka, Doreta Klemenčiča-Maja in Nikolaja Pirnata risali tudi Boža Simčič in Lea Smašek, morda prvi slovenski karikaturistki. Tudi *Toti list* je zaradi »napada« na bana Natlačna doživel zaplembo.

Okupacija je zgolj začasno prekinila tradicijo pisane in risane satire, saj so že poleti 1944 izhajali 3 humoristični listi: v Ljubljani je od avgusta 1943 izšlo 6 številčk *Bodeče neže*, ki jo je urejal Josip Urbič, ilustriral pa Maks Toboljevič Akim, pri listu, ki je izhajal v 60-80 izvodih je sodeloval tudi Frane Milčinski-Ježek; na Štajerskem je agitprop 4. operativne cone na osvobojenem ozemlju izdal 3 številke lista *Partizanski toti list*; na Dolenjskem je začel izhajati osrednji partizanski humoristični list *Pavliha*, ki je nastal kot poskus izboljšanja kakovosti partizanskega humorja. Prvi urednik je bil Milan Apih, ki je uredil 2 številki, njegov naslednik Marcel Kronegger pa je 3. številko lahko izdal šele po vojni). V Pavliho so risali Dore Klemenčič-Maj, France Mihelič, Nikolaj Pirnat ter Drago in Nande Vidmar. Skupaj je med vojno izhajalo več kot 20 partizanskih satiričnih ali humorističnih listov – imele so jih skoraj vse večje enote NOV in POS. Posebno zanimivi so bili humoristični listi, ki so izhajali v zaporih in v internaciji – *Kapucinski toti* v Celju (maja in junija 1941), *Toti Stari pisker*, *Arestant* (1942 v Ljubljani), tednik *Žica*, ki ga je v taborišču za vojne ujetnike Luckenwalde pri Berlinu urejal Janez Gradišnik, v taborišču Dachau pa so po osvoboditvi izdajali informativnega *Dachauskega poročevalca*, *Vestnik* in *Ježa za žico*.

Posebno poglavje je Globočnik posvetil legendi slovenskega humorističnega tiska – *Pavlihi*, ki je leta 1945 začel in leta 1991 tudi končal moderno ero tovrstnih publikacij pri nas. Sprva štirinajstdnevnik je izdajalo Društvo novinarjev Slovenije, vanj pa so risali Nikolaj Pirnat, Dore Klemenčič-Maj, Vito Globočnik, Ivan Romih, Maks Toboljevič-Akim, France Podrekar, Marjan Amalietti, Maksim Gaspari, Maksim Sedej, Bine Rogelj, Božo Kos, Milan Maver in številni drugi, med uredniki pa so bili tudi Marcel Kronegger, Fran Milčinski-Ježek, Janez Kranjec, Ludvik Burger in Jule Vrbič. *Pavliha* je začel povojno obdobje z odzivi na prevzem oblasti in »poročal« s sojenj vojnim zločincem (Rupnik, Rožman,

Stepinac, Rösener, Hacin). *Pavliha* se je vseskozi preživiljal le iz lastnih sredstev (brez dotacij). Leta 1954 je izšla *Pavlihova pratika*, ki so je prodali do 110.000 izvodov. V letih 1951-1960 je *Pavliha* izhajal tedensko, prodajni rekord pa je dosegel leta 1965 s 65.000 prodanimi izvodi. Zadnja številka je izšla 26. 6. 1991. Na poglavje o *Pavlihi* se tesno navezuje poglavje o značilnosti politične karikature po 2. svetovni vojni, ko je veljala prepoved karikiranja domačih voditeljev in satire na notranjepolitičnem področju (mednacionalni odnosi), karikatura pa je imela sprva propagandistično vlogo. Tovrsten tisk so tolerirali (in kontrolirali) kot ventil za sproščanje frustracij.

Globočnik je s svojo zadnjo knjigo podal ne le pregleden oris razvoja slovenskega satiričnega tiska, temveč tudi opozoril na njegove najpomembnejše ustvarjalce in sopotnike (ilustratorje, pisce) ter opozoril na nekatere projekte, ki so Slovence zlasti v času med obema vojnama postavili ob bok kulturno najrazvitejšim evropskim narodom (satirični ciklus Hinka Smrekarja *Zrcalo sveta* 1933; *Blazni Kronos* 1940 – pesniška zbirka Igorja Torkarja (20 sonetov), ki jo je ilustriral Nikolaj Pirnat; različne tematske grafične mape).

Delo *Likovna satira* nam lahko, kot smo to pri Globočniku že vajeni, ponudi večplastno informacijo – prvotna je seveda vezana na umetnostno zgodovino – osebnosti in sloge, ki so označevali obravnavano obdobje in publikacije, sekundarna pa je zgodovinska in družbena razsežnost tematike, ki je našla svoj odmev v satiri, zato je velja priporočiti knjigo tako umetnostnim kot »pravim« zgodovinarjem, seveda pa tudi vsem tistim, ki obžalujejo, da je z družbo demokracije in blagostanja(!) izginila še zadnja sled neobremenjenega in lahkotnejšega pogleda na svet.

Aleksander Žižek